

3782

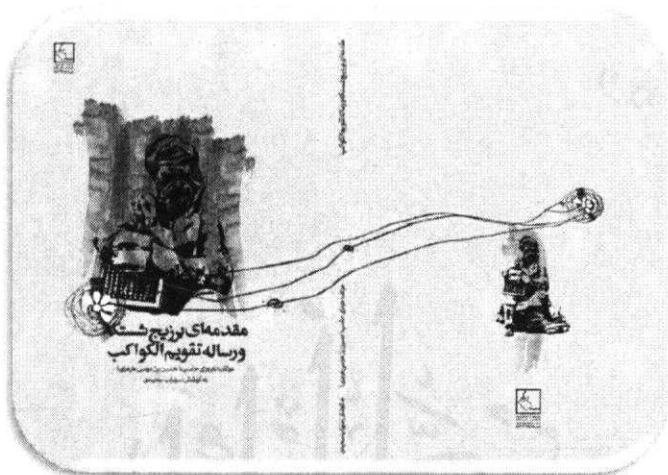
1998

1

97

سینا

مقدمه‌ای بر زیج شستکه و

رساله تقویم الکواکب

(احل المسکال فی مسیر الکواکب)

مؤلف

حاسب هرمزی

(حسین بن موسی هرمزی)

به کوشش

سهراب سعیدی

(تأیید ۱۳۹۴، میناب)

سرشناسه: هرمزی حاسب، حسین بن موسی
 عنوان و نام پدیدآور: مقدمه‌ای بر زیج شستکه و رساله تقویم الکواکب / مؤلف هرمزی حاسب (حسین بن موسی هرمزی)؛ به کوشش سهراب سعیدی.
 مشخصات نشر: قم: اسماعیلیان، ۱۳۹۸
 مشخصات ظاهری: ۹۶ ص.
 شابک: ۱۵۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
 موضوع: گاه‌شماری اسلامی
 موضوع: Islamic chronology
 موضوع: نجوم -- متون قدیمی تا قرن ۱۴
 موضوع: th century ۲۰ Astronomy--Early work to
 شناسه افزوده: سعیدی، سهراب، ۱۳۵۸ -- گردآورنده
 رده‌بندی کنگره: CI ۵۸
 رده‌بندی دیویی: ۳۲۷/۵۲۹
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۶۶۰۹۱

مقدمه‌ای بر زیج شستکه و رساله تقویم الکواکب

عنوان کتاب: مقدمه‌ای بر زیج شستکه و تقویم الکواکب (حل‌المشکل فی مسیر الکواکب)

مؤلف: حسین بن موسی هرمزی حاسب (هرمزی حاسب مینابی)

به کوشش: سهراب سعیدی

ناشر: اسماعیلیان

چاپخانه: نینوا / قم

حروفچینی: علیرضا صبور

صفحه آرائی: پرستو امیری

طرح جلد: یونس دهقانی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۹۶۶-۶-۱

قیمت: ۲۵ هزار تومان

انتشارات اسماعیلیان
 قم: خیابان معلم
 میدان روح اله
 تلفن: ۰۲۰-۳۷۷۳۴۲۴

در خماخم گذرگاهت

تیغ بر می کشند

آنانکه عجز تو را اعجاز دشمنی خویش دانسته اند

تاریخ شهرت را ورق می زنی

یاوه گوهای قرن چهارم را با عصر خویش مقایسه می کنی

هرمزی حاسب را برای رونمایی چشم هایی دعوت می کنی

که آفتاب در نورگاهش یارای رفتن نیست

راستی بی بی مینو چه فرزندان خوبی داشته است

هرچند در دشمنی تو

تیغ انکار می کشند

تو اما سپر عجز را کنار بگذار

و در انکارشان راه نرو

راضی نشو که از گدایان امید بخشایش بیهوده است

به راهت ادامه می دهی

حیف است هرمزی حاسب

در یاوه گویی های آن مرد در قرن چهارم بماند

باید در نگاه تو رونمایی شود

تا شهر بداند

بی بی مینو فرزندان بی بدیلی داشته است

که اسطوره می شوند به همین زودی ها

و رویاهای تو در خودت بزرگ می شود

در مقبره المفاخری که خواهی ساخت

مقدمه: سیراب نمیدی

حسین بن موسی هرمزی حاسب (حاسب هرمزی)، ریاضیدان و اختر شناس مینابی، براساس مستندات تاریخی در نیمه‌ی دوم قرن چهارم حدود سال ۳۶۰ هـ ق و اوایل قرن پنجم هجری قمری در بندر هرمز که نام قدیم شهرستان میناب است، می‌زیسته و با دانشمندان و بزرگانی نظیر ابوریحان بیرونی، کوکبیار گیلانی و ابوالوفای بوزجانی و همینطور شاعرانی چون رودکی، دقیقی و فردوسی هم‌عصر بوده و در سال ۴۵۰ پس از حدود ۹۰ سال زندگی بدرود حیات گفته است.

اهمیت هرمزی حاسب جدای از دانشمند و ستاره‌شناس بودن به این خاطر است که این دانشمند منطقه جنوب را نیز صاحب شناسنامه علمی می‌کند و این نکته را ثابت می‌کند که میناب (هرمزگان- میناب) همزمان با سایر نقاط کشور مهد علم و دانش بوده است. از این رو قرن چهارم و پنجم که اکثر شاعران صاحب دیوان به مانند رودکی و شعر فارسی- ظهور و غروب کرده‌اند در خور اهمیت است که هرمزی حاسب نیز در عصر بزرگان علمی و ادب کشور می‌زیسته است.

زیج شُستکه حسین بن موسی هرمزی (حاسب هرمزی) در حدود ده قرن پیش به زبان عربی نگاشته شده است. این رساله کوتاه به مانند عموم زیج‌ها، شامل جدول‌های مفصل نجومی است و چندین جدول دارد که به محاسبه اجتماع و استقبال ماه و خورشید و به روئیت هلال ماه مربوط می‌شود. حاسب هرمزی علاوه بر زیج شُستکه، رساله تقویم کواکب هم

دارد و اکثر آثار خطی‌اش در کتابخانه آستان قدس رضوی، در کتابخانه دانشگاه تهران و در کتابخانه استامبول ترکیه نگهداری می‌شود که البته همه به زبان عربی است و در واقع در آن دوران (ده قرن پیش) اکثر دانشمندان ایرانی برای اینکه در جهان اسلام مخاطبان بیشتری داشته باشند، آثارشان را به زبان عربی می‌نوشتند که این امر مسبوق به سابقه است و حاسب هرمزی نیز به این نکته واقف بوده است.

استفاده از لقب حاسب برای هرمزی نشان می‌دهد که وی نیز همانند سایر منجمان دوره‌ی اسلامی در ریاضیات مهارت داشته است. حسین بن موسی مبادرت به محاسبه‌ی سیاره‌ها گرات آسمانی همچون ماه، زهره، مریخ و مشتری کرده و باعث شگفتی است که محاسبات وی در مقایسه با محاسبات دقیق امروزی، خطای حداقلی دارد.

روش هرمزی برای محاسبه طول دایره البروجی ماه و خورشید و سیارات مبتنی بر استفاده از تقویم‌های نجومی چهار سال اخیر نسبت به سال مورد نظر است، هرمزی عملاً از دوره تناوب‌های شناخته شده هر جسم سماوی برای تعیین طول سماوی آن استفاده می‌کند. اما زیج شُستَگه، شامل مجموعه‌ای از انواعی برای یافتن طول سماوی (دایره البروجی) خورشید و ماه و سیارات با داشتن مقادیر مربوط به چهار سال قبل از سال مورد نظر و شامل ۱۴ باب است: ۱- تقویم شمس ۲- تقویم قمر ۳- تقویم زحل ۴- تقویم مشتری ۵- تقویم مریخ ۶- تقویم زهره ۷- تقویم عطارد ۸- تقویم جوهر ۹- معرفت ساعات و ارتفاعات ۱۰- معرفت اجتماع و استقبال ۱۱- معرفت رؤیت هلال ۱۲- معرفت عرض قمر ۱۳- معرفت کسوف شمس ۱۴- معرفت خسوف قمر.

از اصل عربی این زیج که در برخی نسخه‌ها کتاب «حل المشکل فی مسیر الکواکب» خوانده شده، چند نسخه موجود است که در کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد کتابخانه سلیمانیه استانبول و کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) تهران نگهداری می‌شود. این اثر، زیج به معنای متعارف کلمه نیست، بلکه عمدتاً مجموعه‌ای است از قواعد برای یافتن طول سماوی (دایره البروجی) خورشید و ماه و سیارات با داشتن مقادیر مربوط به چهار سال قبل از سال مورد نظر. در مقدمه کتاب زیج شُستَگه آمده است: این کتابیست لطیف که شناخته

می‌شود زیج شستکه، مولف آن حسین بن موسی هرمزی الحاسب، در معرفت کواکب سبعة و جوزهر و ساعات و ارتفاعات و اجتماعات و استقبالات و کسوفات و هر چه تعلق دارد باعمال تقویم.

پس کسی نظر کند در این و عمل کند باین، پس مستغنی می‌شود از حل و عقد زیجات در معرفت تقویم کواکب سبعة. پس هر گاه اراده کنی تقویم کواکب سبعة را، در آن سال که می‌خواهی، بیاور چهار تقویم از چهار سال متوالی قبل از سال آنچنانی که می‌خواهی. پس عمل کن بنهجی که شرح می‌کنم از برای تو.

هرمزی آنگاه چگونگی شناخت تقاویم را تشریح می‌نماید که حساب ایشان پس از هزار سال با محاسبات امروزی، خطای حداقلی دارد.

چون مثال‌های زیج شستکه برای سال ۳۸۴ یزدگردی آورده شده‌است، زمان نگارش آن را می‌توان ۳۸۴ یزدگردی معادل با ۱۹۹۴ هجری خورشیدی دانست یعنی حدود هزار و پانزده سال پیش. اما برابر آنچه در لغتنامه دهخدا آمده، واژه «شستکه» در فارسی به معنی دستمال یا دستار یا دستارچه است که برای آن جمع مکسر عربی شستکات و صورت معرب شُستجه ذکر شده است. بنابراین زیج شستکه را می‌توان به معنی زیج کوچک یا زیج جیبی معنی کرد که با توجه به حجم و محتوای آن پذیرفتنی است.

این کتاب کوشش می‌کند زیج شستکه حاسب هرمزی را با توجه به منابع مکتوب چاپی (مقالات دوستان و نگارنده) و غیر چاپی (نسخه‌های خطی) معرفی نماید و تصاویر زیج شستکه دانشگاه تهران، و نسخه آستان قدس رضوی این دانشمند را معرفی کند تا مشخص شود آستان هرمزگان و بخصوص شهر میناب نیز در بیش از هزار سال، اینگونه دانشمندان داشته‌است که متأسفانه این دانشمند نیز به مانند مرثیه‌سرایان عصر صفوی و قاجار این شهر، گمنام مانده‌اند که باید جهت معرفی و پاسداشت آنان همایش‌هایی برگزار شود و مقبره‌المفاخری برای آنان احداث گردد تا هم شهر جنبه تفریحی و توریستی خود را حفظ کند و هم اندیشمندان این شهر معرفی شوند تا همگان بدانند چه بزرگانی در این دیار می‌زیسته‌اند، به امید تحقق آن روز.

آن چه از حاسب هرمزی گفتنی است اینکه ایشان زمان رودکی و فردوسی و دیگر شاعران بزرگ آن قرن را درک کرده است و هم عصر با رودکی پدر شعر فارسی بوده است. نثر عربی حاسب هرمزی فاخر و خطش نیکو بوده است.

در پایان جا دارد از همکاری دوستان بزرگوار که صمیمانه در این امر با حقیر همکاری کردند تشکر کنم که از آن جمله اند: جناب آقای فاضل هاشمی در کتابخانه استان قدس رضوی مشهد، آقای علیرضا صبور رئیس اداره کتابخانه میناب، آقای علی سعیدی مدیر آموزش و پژوهش های توسعه و آینده نگری استان هرمزگان، آقای دکتر محمد باقری (عضو گروه تاریخ علم بنیاد دایره المعارف بزرگ اسلامی) سرکار خانم پرستو امیری صفحه آرایی با حوصله و همه عزیزانی که در راه شناخت و معرفی این دانشمند بزرگ که در واقع فخر استان و شناسنامه علمی و فرهنگی استان هرمزگان و بالاخص میناب است از هیچ کوششی فرو گذار ننمودند سپاس گزاری ویژه می نماید.

با احترام- سهراب سعیدی

نوروز ۱۳۹۴ میناب

فهرست

۱۲.....	تحلیل جایگاه گاه‌شماری و تقویم محلی در فرهنگ عامیانه هرمزگان
۱۲.....	چکیده
۱۲.....	مقدمه
۱۵.....	بحث اصلی و تحلیل
۱۶.....	واحدهای زمان
۱۸.....	نام فصول
۲۱.....	نام ماه‌ها
۲۳.....	حساب مهیون «mahyon» (حساب ماه‌ها)
۲۴.....	ماه‌های سال شمسی
۲۴.....	تقسیمات سال
۲۷.....	دیگر تقسیمات سال
۲۷.....	چارچار
۲۸.....	اعتقادات و باورها
۳۰.....	گاه‌شماری
۳۱.....	تقویم دریایی
۳۱.....	نوروز صیاد
۳۲.....	پی‌رزی و موقعیت‌شناسی
۳۳.....	نتیجه‌گیری
۳۴.....	منابع و مآخذ
۳۵.....	نمونه‌هایی از زیچ شستکه، نسخه آستان قدس رضوی
۴۲.....	بررسی و تحلیل مقدماتی ترجمه فارسی زیچ شکسته
۴۲.....	چکیده
۴۲.....	مقدمه
۴۵.....	تقویم شمس
۴۶.....	تقویم قمر
۴۸.....	تقویم زحل

۴۹	 تقویم مشتری
۴۹	 تقویم مریخ
۵۱	 تقویم زهره
۵۱	 تقویم عطارد
۵۲	 تقویم جوزهر
۵۲	 معرفت ساعات و ارتفاعات
۵۳	 معرفت اجتماع و استقبال
۵۴	 معرفت رؤیت هلال
۵۵	 معرفت عرض قدر
۵۶	 معرفت کسوف شمس
۵۶	 معرفت خسوف قمر
۵۷	 منابع
۵۸	 زیج شستکه نسخه‌ی آستان قدس رضوی
۶۷	 نگاهی به زیج شستکه‌ی حسن بن محمد سیاه‌رمرزی
۶۸	 سابقه تاریخی هرمز
۷۲	 نام زیج شستکه و نسخه‌های آن
۷۴	 محتوای باب‌های زیج شستکه
۷۹	 منابع
۸۲	 زیج شستکه نسخه‌ی دانشگاه تهران